

kâm 'ale'l-aḥkâm (nşr. Sâlih b. Abdülkerîm b. Ali ez-Zeyd), Riyad 1416/1996, neşredenin girişi, I, 13-113; Muhibbî, *Hulâşatü'l-eser*, IV, 18-20; Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, III, 21; *Fihristü'l-Kütübḥâneti'l-Hîdiviyye*, III, 6-7, 28-29, 39, 47, 52, 88, 138, 140; Osman Mustafa et-Tabbâ, *İthâfû'l-e'izze fi târihi Gazze* (nşr. Abdüllatif Zekî Ebû Hâşim), Gazze 1420/1999, IV, 87-89; Serkis, *Mu'cem*, I, 641-642; Brockelmann, *GAL*, II, 404; *Suppl.*, II, 427-429; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 262; A. J. Arberry, *The Chester Beatty Library, A Handlist of the Arabic Manuscripts*, Dublin 1954, II, 45; M. Mutî' el-Hâfız, *Fihrisü maḥtûḫâti Dâri'l-kütübî'z-Zâhiriyye: el-Fikhü'l-Hanefî*, Dimâşk 1401/1980-81, I, tür.yer.; II, tür.yer.; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VI, 239-240; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 124-125; *Mu.Fs.*, IV, 150.

AHMET ÖZEL

TİMURTAŞI, Sâlih b. Muhammed

(صالح بن محمد التمرتاشي)

Sâlih b. Muhammed b. Abdillâh
et-Timurtaşî el-Gazzî
(ö. 1055/1645)

Hanefî fıkıh âlimi.

980 (1572) yılında Gazze'de doğdu. Hayatına dair ilk kaynak olan Muhibbî'nin verdiği bilgiler son derece yetersizdir. Aslen Hârizm bölgesinde Timurtaş köyünden ilim geleneğine sahip bir aileye mensuptur. Babası Şemseddin et-Timurtaşî ünlü bir Hanefî fakihidir. Yine bir fıkıh âlimi olan oğlu Muhammed et-Timurtaşî (ö. 1035/1626) genç yaşta vefat etmiştir (ailenin önde gelen şahsiyetleri için bk. Osman b. Mustafa et-Tabbâ, IV, 86-102). Timurtaşî önce babasından ders almaya başladı, ilim tahsiline Kahire'de devam etti. Muhibbî onun mezhep fûrûu konusunda derinleşmiş, araştırmacı bir âlim ve faziletli bir şahsiyet olduğunu kaydetmektedir.

Eserleri. 1. *Zevâhirü'l-cevâhiri'n-neḫâ'ir 'ale'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*. Zeynüddin İbn Nuceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* adlı eserinin hâşiyesi olup 1014 yılı Şâban ayında (Aralık 1605) tamamlanmıştır. Bazı kütüphane kayıtlarında şerh diye anılan eserin birçok nüshası bulunmaktadır (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 945, Hamidiye, nr. 500, 628, Esad Efendi, nr. 713, 714; Millet Ktp., Murad Molla, nr. 800; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 2382, Veliyyüddin Efendi, nr. 1147, 1148, 1149; Âtîf Efendi Ktp., nr. 774). 2. *el-İnâye fi şerhi'n-Nuḫâye*. Sadrüşşerîa'nın, dedesi Burhânüşşerîa Mahmûd b. Ubeydullah el-Mahbûbî tarafından kaleme alınan *Vikâyetü'r-rivâye*'yi ihtisar ettiği *en-Nuḫâye*'si üzerine yazılan bir şerhtir (Konya Bölge Yazmalar Ktp., nr. 435). 3. *Ebkârü'l-efkâr ve*

fâkîhetü'l-aḫyâr. Brockelmann, İbn Zâfer es-Sikillî'nin siyâsetnâme tarzındaki *Sülvânü'l-muâḫ' fi 'udvânî'l-etbâ'* adlı kitabına benzeyen eserin Berlin Kraliyet Kütüphanesi'nde bir yazmasının bulunduğunu belirtir (*GAL*, II, 390). 4. *el-Ḥabe-rü't-tâm fi zikri'l-arzî'l-muḫaddese ve ḥudûdihâ ve zikri arzî Filisîn ve ḥudûdihâ ve arzî'ş-Şâm* (nşr. Hamed Ahmed Yûsuf, Kudüs 1418/1997). 5. *Zehrü'l-ekmâm fi aḥkâmî'l-ḥükkâm* (İÜ Ktp., AY, nr. 1982). 6. *el-Cevheretü'l-muḫıyye fi ḥakḫı ebeveyi ḥayri'l-berıyye* (Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah Efendi, nr. 198). 7. *Fethü'l-mennân fi mefâhiri Âli 'Osmân* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2337). 8. *Feyzü'l-müstefiz fi mesâ'ili't-tefvîz* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1449, vr. 46-58). 9. *Şerḫu Mu'înü'l-müftî fi'l-cevâbi 'ale'l-müstefiz* (Afyonkarahisar İl Halk Ktp., nr. 17383; bk. *Mu'cemü'l-maḥtûḫâti*, s. 604). Babasının eseri üzerine yazılmıştır. Muhibbî, Timurtaşî'nin ayrıca *Şerḫu Târîhi Şeyḫilislâm Sa'di el-Muḫaşşî, Şerḫu'l-Elfiyye* (oğlu Muhammed'in nahve dair *Elfiyye*'sinin şerhidir), *Manzûme fi'l-fıkh, Şerḫu Tuḫfeti'l-mülûk, Risâle fi seyyidînâ Muhammed ve aḫîhi Hârûn 'aleyhime's-selâm, Risâle fi 'ilmi'l-vaz'* adlı eserlerle birlikte birçok risâle kaleme aldığını belirtir ve Hayreddin er-Remlî'ye yazdığı bir mektubun başına eklediği şiirini kaydeder (*Hulâşatü'l-eser*, II, 239-240).

BİBLİYOGRAFYA :

Sâlih b. Muhammed et-Timurtaşî, *Zevâhirü'l-cevâhir*, DİB İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 247, vr. 1, 207; *Keşfü'z-zunûn*, I, 99; Muhibbî, *Hulâşatü'l-eser*, II, 239-240; Brockelmann, *GAL*, II, 390, 401; *Suppl.*, II, 425-426; *İzâhu'l-meknûn*, II, 126, 583; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 423; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), III, 195; Osman Mustafa et-Tabbâ, *İthâfû'l-e'izze fi târihi Gazze* (nşr. Abdüllatif Zekî Ebû Hâşim), Gazze 1420/1999, IV, 86-102; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Cami'u'ş-şürûḫ ve'l-ḥavâşî*, Ebûzâbi 1425/2004, I, 182, 565; III, 1866; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 2006, s. 140; *Mu'cemü'l-maḥtûḫâti'l-mevcûde fi mektebâti İstânbûl ve Ânâḫûli* (haz. Ali Rıza Karabulut), [baskı yeri ve tarihi yok], I, 604.

MUHARREM KILIÇ

TİN SÜRESİ

(سورة التين)

Kur'ân-ı Kerim'in
doksan beşinci süresi.

Mekke döneminde Burûc süresinden sonra nâzil olmuştur. Adını ilk âyette geçen "tîn" (incir) kelimesinden alır. Sekiz âyet olup fâsılası "م، ن" harfleridir. Kur'ân-ı Ke-

rîm'de yemin edati vâv ile başlayan sûrelerden olup nüzûl sebebiyle ilgili herhangi bir rivayete rastlanmamıştır. Müfessirler, mushafta bundan önce yer alan Duḥâ ve İnşirâh sûrelerinde Cenâb-ı Hakk'ın resulüne lutfettiği nimetler söz konusu edilirken Tîn sûresinde Mekke müşriklerinin inkârlarına karşı deliller ortaya koymanın amaçlandığını kaydeder (Mâtürîdî, V, 485). Bedenî, zihni ve kalbi yetenekleriyle insanın evrendeki konumu ve sorumluluğu ana fikrine dayanan Tîn sûresinin muhtevasını iki bölüm halinde ele almak mümkündür.

Sûrenin ilk üç âyetinde üzerine yemin edilen dört şeyden ilk ikisi incir ve zeytindir. Bunlarla, birer nimet olarak bizzat kendilerinin veya Cenâb-ı Hakk'ın daha önce vahiy indirdiği yerlerin kastedilmiş olması mümkündür. Yeminin üçüncü ve dördüncü unsurlarını meydana getiren Sînâ dağı ile "beled-i emîn" (Mekke-i Mükerreme) göz önünde bulundurulduğunda ikinci yorum daha isabetli görünür. Böylece Yahudiliğin, Hıristiyanlığın ve İslâmiyet'in doğduğu yerlere yemin edilerek (İbn Kesîr, XIV, 395) her üç dinin aslının bir olduğu ve hepsinin tevhid akidesinde birleştiğine işaret edildiği söylenebilir. Daha sonraki yeminin konusunu teşkil eden insanın tabiatında bulunan sayısız varlıkların en güzeli olduğu belirtilir. Râgıb el-İsfahânî, bu âyette geçen "ahsen-i takvîm" terkinini, diğer canlılardan farklı olarak insanın tabiatındaki her şey üzerinde hâkimiyet kurmasını sağlayan anlayıp kavrama yeteneği ve iki ayak üzerinde durabilmesi şeklinde yorumlamıştır (*el-Müfredât*, "kvm" md.). Kur'an'da insan türünün yaratılışına dair zikredilen özellikler bir arada düşünüldüğünde hem beden hem zihin hem his ve kalp yetenekleri bakımından üstünlüğü or-

Tîn sûresi

TİN SÜRESİ

taya çıkar. Bununla birlikte insanın melekle şeytan arasında bir konumda bulunması yüzünden inkâr yoluna saptığı takdirde aşağıların aşağısı seviyesine düşmektedir. 5. âyette en alt noktaya düşürme fiilinin Allah'a nisbet edilmesi, insanın O'nun tarafından yaratılmasını ifade eden bir önceki âyetin üslûbuyla uyum sağlamaya yönelik olup kulun irade ve isteği olmadan Cenâb-ı Hakk'ın onu kötü yola sevketmesi söz konusu değildir. Sürenin 6. âyetinde iman edip yararlı işler yapanlar bunlardan farklı olarak ebedî mutlulukla müjdelenmiştir. Sürenin son iki âyetinde insanın sorumluluk duygusunu en güçlü biçimde etkileyen âhiret hayatı, herkesin dünyada yaptığının karşılığını bulacağı ebediyet âlemi hatırlatılmakta, zihni ve gönlü gerçeklere açık olan insanlar tarafından o günün hiçbir bahane ile inkâr edilemeyeceği, ayrıca en âdil hükmün Allah tarafından verileceği vurgulu biçimde ifade edilmiştir.

Yatsı namazında Tîn sûresini okuduğu rivayet edilen Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "ve't-Tîn ve'z-zeytûn sûresini okuyup, 'Allah hüküm verenlerin en üstünü değil midir?' meâlindeki âyete gelen kimse, 'Evet, öyledir, ben O'na gönülden bağlananlardanım' desin" (Tirmizî, "Tefsîr", 95). Bazı tefsirlerde yer alan, "Allah, Tîn sûresini okuyan kimseye dünyada kaldığı sürece âfiyet ve güçlü imandan oluşan iki özellik verir, öldüğünde de bu sûreyi okuyanların sayısı kadar sevap ihsan eder" meâlindeki hadis (Zemahşerî, VI, 402; Beyzâvî, IV, 432) mevzû olduğu kaydedilmiştir (Muhammed et-Trablusî, II, 728). İdrîsiyye tarikatının kurucusu Ahmed b. İdrîs'e *Tefsîrû sûreti't-Tîn* ile (Millî Ktp., nr. 4407, vr. 11^b-13^b) *Ve't-Tîni Sûresinin Tefsiri* (Süleymaniye Ktp., Osman Huldi Öztürkler, nr. 10, vr. 8) adıyla iki risâle nisbet edilmektedir. Muhtâr Sâlim, *e't-Ṭîb-bû'l-İslâmî beyne'l-'akîde ve'l-ibdâ'* adlı eserinde (Beirut 1408/1988, s. 385-391) Tîn sûresine atıfta bulunarak incirle zeytinin besleyici ve tedavi edici özelliklerini anlatmıştır. Emanullah Polat, *Tîn Sûresinin Tefsiri ve Sûre Işığında Kutsal Zaman ve Mekân Mefhumu* adıyla yüksek lisans tezi hazırlamış (2000, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), Emin Işık "Tîn Sûresi Üzerine Bir Tefsir Denemesi" adlı bir makale yazmıştır (*Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, 1/2 [1997], s. 76-80).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Ezân", 102, "Tefsîr", 95; Müslim, "Şâlât", 175; Taberî, *Câmî'u'l-beyân* (nşr. Sıdkî Cemîl el-Attâr), Beirut 1415/1995, XXX, 301-316;

Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne* (nşr. Fâtıma Yûsuf el-Hiyemî), Beirut 1425/2004, V, 485; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr.), Riyad 1418/1998, VI, 402; Beyzâvî, *Envârü't-tenzil*, Beirut 1410/1990, IV, 432; Ebû'l-Fîdâ İbn Kesir, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm* (nşr. Mustafa Seyyid Muhammed v.dğr.), Cize 1421/2000, XIV, 395; Muhammed et-Trablusî, *el-Keşfü'l-ilâhî 'an şedîdî'z-za'f ve'l-mevzû' ve'l-vâhî* (nşr. M. Mahmûd Ahmed Bekkâr), Mekke 1408/1987, II, 728; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî* (nşr. M. Ahmed el-Emed – Ömer Abdüsselâm es-Selâmî), Beirut 1421/2000, XXX, 548-554; M. Tâhir İbn Âşûr, *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*, Beirut 1421/2000, XXX, 370-381; Ca'fer Şerefeddin, *el-Mevsû'atü'l-Kur'âniyye ḥaşâ'îşü's-süver*, Beirut 1420/2000, XII, 27-39; İbrâhim Ali es-Seyyid Ali İsâ, *el-Eḥâdis ve'l-âşârü'l-vâride fi fezâ'ili süveri'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Kahire 1421/2001, s. 356-357; C. E. Bosworth, "Tîn", *EP* (İng.), X, 529-530; Rızâ Abbâsî, "Tîn", *DMBİ*, XVI, 719-720; Mehîm Rızâî, "Tîn, Sûre", *Dânişnâme-i Cihân-ı İslâm*, Tahran 1383/2004, VIII, 855-856; Seyyid Muhammed Hüseyîni – Mahbûbe Müezzîni, "Sûre-i Tîn", *DMT*, IX, 412-413.

ABDÜLHAMİT BİRİŞİK

TİNBÜKTİ

(bk. AHMED BÂBÂ et-TİNBÜKTİ).

TİNBÜKTÜ

Mali Cumhuriyeti'nde tarihî bir şehir.

Aynı adı taşıyan idarî bölümün merkezi olan Tinbüktü (Timbüktü) şehri, Mali'nin orta kesimlerinde Nijer nehrinin büküm yaptığı yerde nehrin sol kıyısına 10 km. kadar uzaklıkta kurulmuştur. Şehrin tarihi XI. yüzyılın sonlarına kadar iner. Adını, Tevârikler'in yaz aylarında hayvanlarını otlatmak için Nijer nehri kenarında kurdukları çadırlarda yaşayan Büktü adındaki yaşlı bir kadından aldığı söylenir. Çadırların yerinde kurulan köy ticarî bir kavşakta bulunması dolayısıyla giderek büyümüş ve XIV. yüzyılda bölgenin önemli bir şehri haline gelmiştir. Büyük Sahrâ'nın güney ucunda yer alan Tinbüktü'den ilk defa İbn Battûta bahseder. 754 (1353) yılında buraya gelen ve hâkimlerinin Berberî Sanhâce kabilesinden Missûfe Berberîleri olduğunu söyleyen İbn Battûta şehrin adını Tinbüktü (تنبوكتو) şeklinde yazmaktadır. Bazı Arapça kaynaklarda Timbükt olarak geçen isim, Abraham Cresques'in 1376'da çizdiği Katalan Atlası'nda Tenbuch biçiminde kaydedilmiş, İngilizce'ye Timbaktu, Fransızca'ya Tombouctou diye geçmiştir. Şehir Tadmeka, Gât, Fizan, Gao ve Kânim yoluyla Mısır, Hoggar (Haccâr) yoluyla Tunus, Sicilmâse yoluyla Fas, Mali yoluyla Batı Sudan'a bağlanmaktadır.

Murâbitlar döneminde (1056-1147) İslâm dini Batı Sudan'da yayıldı; Tinbüktü ve Cenne şehirleri önemli merkezler haline geldi. Mali Sultanı Mense Mûsâ, sultanlığının sınırlarına kattığı Tinbüktü'yü (729/1329) önemli bir İslâm medeniyeti merkezine dönüştürdü. Komşu ülkelerdeki Mâlikî fakihlerini ülkesine çağırarak suretiyle ilmî hareketi canlandırmaya çalıştı. Onun zamanında Tinbüktü bölgedeki büyük şehirlerden biri, aynı zamanda önemli bir ilim merkezi oldu. Sultan, 1324'te hac dönüşünde Mekke'den getirdiği Endülüs asıllı mimar Ebû İshak İbrâhim es-Sâhilî el-Girnâtî'ye Tinbüktü'de Arap mimarisi tarzında Cingareybîr (Djinger-ber) Camii'ni ve Madugu Sarayı'nı inşa ettirerek bu üslûbu ülkesine soktu. Bu yıllarda tüccarların yanı sıra Fas'taki ilim merkezlerinden ve Mısır'dan pek çok âlim Tinbüktü'ye gelip yerleşti. Mense Süleyman zamanında (1341-1360) daha da gelişen Tinbüktü 1430 yılına kadar Mali Sultanlığı'nın hâkimiyetinde kaldı. Parlak dönemlerinden birini yaşadığı bu devirde yaşlı bir hanım tarafından Tinbüktü Üniversitesi olarak da bilinen Sankore Camii ve XIV. yüzyılın sonlarına doğru Şeyh el-Muhtâr Hamâhullah tarafından Sîdî Yahyâ et-Tâdilissî adına Sîdî Yahyâ (Muhammed Naddah) Camii yaptırıldı. İmam el-Hâc el-Akîb 1577-1578'de bu üç camiyi yeniden inşa ettirdi veya önemli eklemeler gerçekleştirdi.

Tinbüktü 1430'da Tevârikler'in eline geçti ve 1468 yılına kadar onlarda kaldı. Şehri Tevârikler'den alan Sünnî Ali Ber yirmi dört yıl süren hükümdarlığı sırasında (1468-1492) şehirde büyük tahribat yaptı; âlimler ve halk üzerinde baskı uyguladı. Bu yüzden halkın yanı sıra çok sayıda âlim ve tüccar başka şehirlere göç etti. Ali Ber'in aynı aileden Songay Sultanı Askîya Muhammed tarafından devrilmesinden sonra Tinbüktü eski canlılığını tekrar kazanmaya başladı, şehirden ayrılanların pek çoğu geri döndü. Böylece Tinbüktü yeniden Batı Afrika'nın en hareketli ilim ve kültür merkezi haline geldi. Aynı zamanda ekonomik gelişme sağlandı ve halkın refah seviyesi yükseldi. Tarihî dokusuyla dikkat çeken Tinbüktü bir asırdan fazla Songay Sultanlığı'nın idaresinde kaldı. Şehrin nüfusunun XVI. yüzyılın başında 70.000 ile 100.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Sankore Camii'nin bünyesindeki medrese başta olmak üzere şehrin çeşitli yerlerindeki 180 medresede 25.000 öğrencinin eğitim gördüğü belirtilmektedir. Tinbüktü medreseleri Kahire ve Fas medreseleriyle yakın münasebet içindeydi. 1504 ve 1512 yılları